

II

303

L

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL XX MEM. 17

PARALELISME HELVETO-ROMÂNE

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

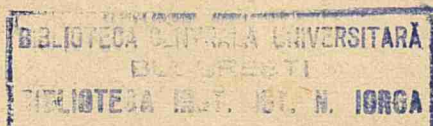
I

Congresul internațional de istorie din Zürich mi-a dat prilejul de a cunoaște mai bine bogata istoriografie elvețiană, care, ca o privire sintetică ori pe cantoane, nu lasă necercetat niciun colț din viața politică sau din cea populară, dând un exemplu de credință față de activitatea înaintașilor.

Am ajuns, străbătând aceste pagini și urmărind discuții care nu sunt încheiate, la unele sugestii în ce privește asemănări cu înseși originile noastre și, astfel, prezint aceste idei despre ce mi se impune ca «paralelisme helveto-române».

Nici pentru o țară nu s'a scris atâta istorie ca pentru acest mic cuprins, nici pentru un neam ca pentru aceste patru milioane de oameni. S'a trecut dela istoria literară la cea ipercritică, pentru a se ajunge azi la naive încercări de a restabili legenda educativă (cu argumente ca acestea: «de ce nu s'ar fi putut să fie și așa?»). Culegerile de acte într'o țară neprădată sânt enorme: douăsprezece volume numai pentru Zürich, în Arhivele căruia sunt 48.000 de piese. Până la Gagliardi și la Feller zeci de istorici au tratat «istoria Svițerei».

Elveția, *die Schweiz*, nu e un teritoriu, și orice încercare de a trata istoria «Svițerei» n'ar putea începe decât dela statutul dat de congresul din Viena după căderea lui Napoleon sau după reglementările care creiază «Statul corporativ» după 1848. Geneva s'a adaus mai târziu. Zürich era în secolele al XIV-lea și al XV-lea un Stat; Lucerna, Berna,

altul. Grisonii, Valais au fost supuși cu luptă. Tendințe de cucerire s'au îndreptat și spre Valtelina, spre Savoia. În Alsacia, « Morile », Mühlhausen, a fost adoptată. La începutul secolului al XVI-lea, când se părea că se merge spre o formă politică asemenea cu a țărilor vecine, Svițerii, miliția mercenară în care se întrupa viața nației, asediau Dijon. Burgundia întreagă părea că ar fi să li aparție, ca și părți din Nordul Italiei.

Rasa e germană numai în foarte mare parte, și încă antropologii pot recunoaște sânge « alpin », celtic și roman. Adevărata istorie nu poate începe însă nici cu primitivii din locuințele lacustre, pretutindeni sămănate, nici dela Alamani și Burgunzi, nici dela provincia lui Carol-cel-Mare, nici dela creștinările prin călugări irlandezi, ca la Skt.-Gall, cu numele galic. Ci numai dela crearea spiritului svițerian, prin acțiunile și emigrările războinice datorite lipsei de loc și de hrană și apoi manifestărilor religioase, literare, artistice, de o parte, sociale, de alta.

Dar și aici ca și la noi, baza e a *primelor națiuni*, care se simt supt aluviunile etnice ale invaziilor.

Din *Illustrierte Schweizergeschichte* a lui Ernst Fischer (Schaffhausen, f. an), culeg cuvinte celtice ca Rhein = șant, Aar = apă, Rhône = « Starckenbach », Geneva = confluență. Orașul Thun e *dunum*, Yverdun = Eburodunum, Moudon = Minodunum (« cetate de munte »), Solothurn = Salodurum, Winterthur = Vitudurum¹⁾. Zürich e un Turicum elvetic, și până în secolul al XVI-lea regele Franciei se adresează la burgmeisterul și consulii din « oppidum thuricense ». Vechea pecete din secolul al XIV-lea are « Consilium turicense »²⁾.

Romane sânt însă : Vevey = Viviscus³⁾, August = Augusta Rauricorum⁴⁾. Și *villa* romană se păstrează în finala multor numiri de locuri.

¹⁾ P. 23.

²⁾ Renașterea a introdus apoi forma « civitas tigurina ».

³⁾ P. 31.

⁴⁾ *Ibid.*

II

Întâiu mi s'a întărit concepția alcătuirilor populare după retragerea Imperiului roman, care sânt la originea noastră.

Am arătat, de atâtea ori, — și de altfel am văzut pe urmă că și Amédée Thierry recunoscuse valoarea acestui caz, — cum Viața Sf. Severin, de Eugipiu, învederează că, după retragerea Imperiului roman, coloniile romane și romanizați se alcătuiău în comunități libere, cum a fost, în ce ne privește, aceea, înfățișată de scriitorii bizantini, pe malul drept al Dunării, cu un veac mai târziu. Iată că, acum, se adauge un caz nou, pentru regiunile elvețiene.

Când s'au produs marile năvăliri, întreaga lume din regiunile Europei mijlocii s'a năpustit spre adăposturi. Unii, aruncați spre Est, s'au pierdut între Români, a căror întărire pe malul stâng se datorește tuturor acestor invazii, noii locuitori venind și din Sudul prădat de Attila și din Vest, iar alții s'au găvozdit în Alpii dinarici, la înălțimi așa de mari, încât ele ating și 2.000 de picioare engleze.

Nici nu-i nevoie să se caute elemente ilirice în ipoteza că Reții (dela Ren, Rin) s'ar fi compus din Iliri și din Etruscii ale căror inscripții s'au aflat în aceste văi¹). Ajunge originea iliră a locuitorilor din Noric, Vindelicia și Panonia, adăpostiți aici.

Originea ilirică, deci noric-panoniană, a acestor pribegi, — căci pribegi, peste slabe resturi alpine, sunt ei —, s'ar învedera printr'un element de limbă: « roșu » se zice *cotschen*, ca și în albaneză (de unde în românește: Cociu, Cocea). Dar e drept că și în latină e *coccineus* (de unde *coccinilla*), deși se poate crede că și aici e un element strecurat din limba iliră. Și același e cazul pentru *mellen*, *melna*, « galben »; « alb » și « negru » vin însă din latinește, iar « albastru » e *blava* (fr. *bleu*). Și alte cuvinte de origine nelămurită se pot cita, ca numele săptămânii, *eilva*. S'a semnalat²), apoi, păstrarea în văile elvețiene, ca strigăt, a iliricului *leoba*, *loba*, « vacă ».

Pe această bază a început o nouă viață, de țărani, în văi, dar și în orașe, de cetățeni. În toată Elveția, Biserica a

¹) Peder Lansel, *Die Rätoromanen*, 1926, pp. 5—6. Dar răspingerea originii etrusce pentru una celtică, în *Enciclopedia Britanică*, XI, p. 609.

²) Peder Lansel, *Die Rätoromanen*, p. 31.

dominat, în cetățile închinat Sfinților, ca în Dalmația și la Veneția (Sf. Vlasie, Sf. Marcu, etc.; Cuera e a sfântului Luciu) prin episcopi, de veche origine, ca, acolo, la Curia (*Cuera*, în limba «romană», *Coira* a Italianilor, cari, evident, au împrumutat forma Ladinilor, Chur sau Kur la Germani, cari au apucat încă sunetul primitiv), sau de creațiune misionară, în sfârșit și de impunere carolingiană.

La noi s'ar părea că, religia fiind în sama «popilor», dintre cari cei dela schituri îndeplineau rosturi episcopale de «chorepiscopi», adevărata autoritate ierarhică ar fi dispărut timp de mai multe secole. De fapt, nu e așa. Avem episcopii noștri dincolo de Dunăre. Acolo putea fi un Stat de alt caracter, din veacul al VIII-lea înainte, dar *unitatea romanică pe ambele maluri ale Dunării se menținea prin această subordonare sufletească față de aceia din cetățile, care, de altfel, au păstrat pentru cei de pe râpa stângă vechile nume latine trecute prin prefacerile graiului nostru: Diul, Nicopoia și Drâstorul.*

Venind la orașul ladin, roman, din Elveția, *curia* înseamnă locul unde se dă judecata, ceea ce la noi se exprimă prin «Scaunul» judecății. Ea n'are a face cu *Curtea* noastră, care e de origine militară, dela *cohortem*, și până azi a «merge la curte» e a se duce unde este o clădire mare întărită; de unde și sensul ce-l are pluralul «curți»: «curțile» lui Vodă au devenit «Curtea» acestuia, cu toate accepțiunile ce se desfac pentru dânsa.

Episcopatul din Cuera e pomenit la 452 ca o fundațiune veche. Peste el, fără a-l clinti, trec năvălirile și dominațiile, venite din Sud sau din Vest. Aceiași familie de episcopi-prinți, a Victorizilor, se menține. Carol-cel-Mare însuși se pleacă înaintea episcopului, adăugind «comitatul» său la vechea organizare a episcopilor-*praesides*, dar la 831 episcopii izbutesc să rămâie singuri, cum fuseseră. Ei trebuie să primească însă o rupere de Italia prin subordonarea (pe la jumătatea acestui secol al VIII-lea) de Scaunul renan dela Maiența. Episcopul pierde autoritatea asupra abaților dela Disentis și Pfeffers, dar rămâne *domn* acasă la el și-și adaugă în secolul al X-lea și valea Bregaglia.

Acolo ¹⁾ « se păstrează un grad uimitor de înalt al civilizației ». Pe la 750 se decretează o *lex romana curiensis* « adausă » până la Carol-cel-Mare, care o suprimă ²⁾.

Când monarhia bisericească a lui Carol-cel-Mare dispăru, se încercă noua vieață locală prin însuși markgraful germanic așezat acolo, un Burcard, care se răscoală la începutul secolului al X-lea ³⁾.

Dar ordinea feudală nu-l scade pe episcop, ci el se așează în fruntea marilor seniori. În secolul al XII-lea (1170) e prinț de Imperiu ⁴⁾. Când, în al XIV-lea, se va face o ligă contra lui, el va intra în ea. Și peste două veacuri marele rol jucat de Matei Schinner, care se intitulează pe moneda ce bate ⁵⁾ « episcopus sed[i]um Prc. et Co[ire] », trebuie pus alături de aceste tradiții dela începutul evului mediu. Faptul că episcopul de Cuera își întinde și azi jurisdicția, nu numai asupra teritoriului ladin, și odată ladin, până la Glarus, dar și până la Zürich, dovedește ce solide au fost fundamentele acestei așezări politico-religioase. El cârmuiește și pe catolicii din principatul de Lichtenstein, a cărui capitală, Vaduz, poartă, cum vom vedea, un nume « ladin » ⁶⁾.

Se recunoaște că principatul acesta (de la 1719, prin decret imperial), un vechiu comitat, trecut la mulți domni, până la cei stirieni cari i-au dat numele, deci o a treia *Domnie*, pe lângă a episcopului, a abatelui dela Disentis, — și *acestuia îi răs-punde stăreția episcopală a Muntenegrului, altă Romanie* —, era romanic, la Vaduz chiar, la Samina, la Gavadura, încă în secolul al XVII-lea ⁷⁾. Intreaga organizație populară, sprijinită pe alegere, s'a păstrat și până astăzi.

¹⁾ V. Galiardi, *Histoire de la Suisse*, I, p. 43.

²⁾ *Ibid.*, p. 44.

³⁾ *Ibid.*, p. 51.

⁴⁾ Enciclopedia Britanică, VI, p. 654; XII, p. 609.

⁵⁾ *Ibid.*, p. 271.

⁶⁾ Ca izvoare principale, pe care nu le am la îndemână, se citează: Conradin von Moor, *Geschichte von Curraetien*, 2 vol., Cuera, 1870—1874; P. C. von Planta (ladin), *Verfassungsgeschichte der Stadt Cur im Mittelalter*, Cuera, 1879; *Geschichte von Graubünden*, Berna, 1892. Mai ales *Codex diplomaticus Rhaetiae*, 5 vol., Cuera, 1848—1886, și Fossati, *Codice diplomatico della Rezia*, Como, 1901.

⁷⁾ Enciclopedia Britanică, XVI, p. 592. E interesant că la Cuera s'a scris istoria principatului (P. Kaiser, *Geschichte des Fürstentums Lichtenstein*, 1847).

Unul din acești episcopi, urmași ai lui Asionis, dela sfârșitul secolului al VIII-lea (758—783), Tello, cu numele roman, a schimbat centrul bisericesc dela vechea biserică a sfântului local, Lucius, Luzi, la catedrala de un caracter cu totul particular, pentru a cărei asămănare cu zidirile franceze din Sud s'a recurs la ipoteza unui meșter de aici care ar fi fost în acea depărtată țară de mare artă, cum, de altfel, se admite pentru începuturile din secolele al XII-lea și al XIII-lea și un artist din Arles ¹⁾. Lui Tello, al cărui nume amintește pe al eroului legendar Tell, i se recunoaște situația de « president » al Reției ²⁾. Se notează posibilitățile de schimb internațional venite din întrebuintărea pasului vecin.

Unirea, la 1367, contra episcopului și a supușilor săi, cuprinzând până și pe canonici, pentru a crea prima ligă, a « Casei lui Dumnezeu », legătura aceasta între văile Engadinei, samănă cu formațiunile mai largi, în « județe », ca această « curie », a vechilor noastre văi. O alta, mai sus, în munte, și cu abatele dela Disentis (ars de Francezi la 1799), apare la 1395. Așa se creează Grisonii, al căror nume (în germană Graubünden) n'are a face nici cu culoarea gri, nici, de sigur, cu numele contelui care s'a adaus la ei ³⁾. « Zece județe », *Zehngerichte*, se unesc apoi la 1420, calea rămânând deschisă pentru alte « legături », așa că până la 1500 țara e alcătuită ca o singură formațiune sprijinită pe voința populară. Două biruinți contra Împăratului, la 1499, o consacră.

E însăși povestea, nescrisă, a începuturilor noastre.

Și o aristocrație răsare dintre acești oameni liberi, tot ca, la noi, boierii. Și, astfel, Engadina, cu familia Planta, stă în fața văii Bregaglia ⁴⁾, de unde vin acei Salis cari au dat un delicat poet de limbă germană și diplomați. Această rivalitate îndreaptă pe unii spre Spania, pe alții spre Franța.

¹⁾ Johann Sonncke, *Die Kathedrale von Chur*, f. an.

²⁾ *Ibid.*, p. 8. Peder Linsel, *Die Rätoromanen*, p. 9, crede că abia prin misionarii epocii merovingiene s'ar fi produs creștinarea. La 847 predica se făcea tot în română; *ibid.*, p. 11. Supt Carol-cel-Mare e episcop Verendarius.

³⁾ Cf. Enciclopedia Britanică, XII, p. 609. După această explicație Graubünden, Grafenbünden, ar fi originea tălmăcirii Grisons.

⁴⁾ *Ibid.* N. Salis-Soglio a tipărit la 1891 o carte a familiei, *Die Familie von Salis*. Cf. N. Valsler, *Johannes von Planta*, Zürich, 1888.

III

Din această vieață locală romană, sub ocrotirea Bisericii, a rămas o *rasă* de o alcătuire cu totul deosebită de a vecinilor germani cari au înghițit așa de mult dintr'însa, rasă de oameni bruni, cu capul rotund, ochii negri și părul îmbielșugat ¹⁾. Și a rămas un fel de vieață rurală care continuă și până azi.

Pe lângă unele cuvinte « culturale », verbele germane cu propoziții demontabile exercită o influență, ca *trer aint* = *anziehen* și *trer our* = *ausziehen*.

Pentru principalul scriitor roman, care urmează pe Ascoli, Peder Linsel, fost consul elvețian la Livorno, harta vorbitorilor de « dialecte ladine » merge dela Skt.-Gotthard până la Isonzo și Adriatică ²⁾. În ea se cuprind Friulanii, cei de la Udine, Gorizia și Gradis ca, — 50.000 —, « grupa mijlocie », atacată de dialectul venețian, și cei 40.000 de « Retoromani », cari se urcă până la cei 1800 de metri de la « Apa Roșie » și de la San-Murezzan, adecă Skt.-Moritz al bogaților turiști și skiori. Până în secolul al XV-lea și Glarus făcea parte din această hartă ³⁾.

Engadina, Engiadin'ota e Țara Pădurii (dela numele Innului, *En*, și dela *gad* = pădure; cf. Jiiul-de-sus și Pădurenii). Locuitorii, vre-o 12.000, sânt *Engadinais*. Pământ sărac și rece; proverbul popular zice, despre bruma de acolo:

Engiadina, terra fina,
Scha nu füss quella pruina ⁴⁾.

Ea se împarte în *vschinaunchaes* ⁵⁾, « vecinanțe », sate. *Vicus* se păstrează deci, și *vecinii* noștri ar putea să vie, nu după apropierea locuințelor, ci după satele înseși. Cum noi am luat dela Slavi *ulița*, așa ei au împrumutat dela Germani *giassa* = *Gasse*. Dar din *cantonul* vechiu, *chānton*, *cătunul* nostru, ei iau, ca și Italienii, și indicația « colțului » (*chantunera*). Biserica e *baselgia*, unde sună clopotele, *sains*, « sunetele ».

¹⁾ Vezi figuri în broșura mea *Frații noștri cei mai mici: Romanii ladini*, București 1938.

²⁾ Linsel, *o. c.*

³⁾ *Ibid.*, p. 12.

⁴⁾ *Annalas de la Societa retoromantscha*, XLVIII (1934), p. 225.

⁵⁾ Sătenii sunt *vschimiedi*. Odinioară și « v'schyns »; *ibid.*, p. 21.

Cășăriile sunt *chascharias*. Ca formații superioare e « chuminul » și curțile » (*cuorts*) ¹⁾. O transhumanță ca a noastră aduce, pentru fabricarea cașului, pe Italienii din Bergamo, cum veniau la noi Turcii din Caramania, de unde Caraimanul nostru.

Oamenii acestui fund de munte erau mai ales păstori, păstori locali, nu transumanți. De aici multele nuanțe pentru numirea animalelor. Astfel, pe lângă *chavagl*, *vacha*, *bouv*, *tor*, *vdè*, *besch* (oaia, numită numai așa: « bestie »), *agnè*, *chevra*, *puèrch* și *scrúa*, și aceste numiri: *sterla*, *muja*, *trimma* (pentru vaci), *muaglia* (« vite »), *uzöl* (ied), *alimeri* (porc), *verl* (vier), *puschlin* (purcel). Tot așa pentru numirile de insecte. În schimb numele de pești sunt puține și de împrumut. Bogată e nomenclatura, originală, a plantelor. E interesant că s'a păstrat numele frasinului (*fraisen*), care nu crește în Engadina, țara pădurilor de fag (*fô*).

În ce privește organizarea, găsim în aceste sate, prin secolul al XVI-lea, chizeși și « arvogna » ²⁾. *Cuvichii*, *convicini*, se adună și hotărăsc pentru pășuni și alte motive de discuții un număr de « schantamaints ». Se ia jurământul, care se înlocuiește une ori cu « atingerea baghetelor » (« tuchio bachietta in loc del saramaint ») ³⁾.

Ca sărbători, Paștile, apoi *Nadel*, Crăciunul, *La Bavania*, Boboteaza, Quinquagesima (*Tschuntcheisma*).

Deci a rămas *limba*. Douăzeci de dialecte la câteva zeci de mii de oameni.

În părțile Adigelui-de-sus, la Badia, S. Cassiano și Corvara, se vorbește dialectul care se zicea și, de sigur, se mai zice încă: *badiotto*, după cea d'întâiu din aceste comune ⁴⁾. Aceeași limbă se mai vorbea la Marebbe și La Valle, ca și de către acei Fassanî, cari, dela sfârșitul secolului al XVII-lea, își scriau statutele, redactate de obicei în limba poporului, aici italienește, și de către oamenii din Livinallongo ⁵⁾. Se osebiau,

¹⁾ *Ibid.*, p. 210 și urm.

²⁾ *Annalas* citate, p. 49.

³⁾ *Ibid.*, p. 121.

⁴⁾ *V. Giornale di politica e di letteratura*, XIV, I—II, pp. 58—9.

⁵⁾ *Ibid.*, p. 59.

dăunăzi, ca dialecte: *il fassano*, *il marebbano* și *il gardenese* (de la Gardena)¹⁾. La 1609, vorbindu-se cu despreț de o limbă care « nu se poate nici scrie, nici ceti, nici învăța de cine nu e născut acolo », se luau măsuri pentru ca locuitorii de acest graiu, ziși Burgusiani, să nu aibă legături de familie cu « Grisonii eretici »²⁾.

Numele proprii străvechi, anteromane, sunt păstrate credincios de această populație care a găsit în aceste locuri pe ultimii reprezentanți ai primei rase. Cuera e așezată pe râul Plessur, care vine din valea Schaufigg. Dacă una din înălțimile ce o domină a ajuns a se chema, poate numai majoritar și oficial, Mittenberg, cealaltă păstrează numele de Pizokel. Piscul (piz) Vadret (cf. Vaduz), piscul Sesvenna (final etrusc) domină Engadina-de-jos, și în mult disputata Valtellina (dela Val Tellina), odată supusă în parte episcopului din Cuera, și prin donația, din secolul al XIV-lea, a lui Mastino Visconti, se înalță Pizzupo (acolo și pasul Umbrail). Se trece și azi granița Tirolului la Punt Ota. Avem, în acești Grisoni, nume de văi (*glen*, *val*), ca Samino, Frastanz, Domleschg, nume retic, Avers, Lugnetz, Mals, Schams, Nauders, Bevers, Puschlav, Zuz, Mals, Safien, Spöl, Zernez, Tasna, Remüs, Samnaun, Samaden. Cutare pasuri de munte se cheamă Rafna, Flüela. *Și aici, muntele păstrează nomenclatura indigenilor.*

Ca ape mai mici, Alvamen (Albul), Fidein, Le Prese, Schuls⁴⁾. Aceste nume, alături de cele de moștenire romană: Baselgia (« biserica »), Albula, Bernina, Silvaplana, Silvretta, Biasca, Mesoco, Medels, ca localități: Sargans, Disentis, Thuris, Räsuns, Tarasp, Sils, Disentis, Malans, Slanz, pe lângă cunoscutul Davos și Arosa, se mențin cu toată germanizarea, impusă sau voită, și astăzi, pentru așezările sătești, lângă numele de așezări germane sau bisericești (ca a Sfântului Mauriciu).

Din aceste dialecte, socotite că nu pot da o limbă literară, deși în ea se redactează acele acte, cărți religioase, calendare încă din secolul al XVI-lea, o întreagă generație de scriitori,

¹⁾ *Ibid.*, p. 60.

²⁾ *Ibid.*, pp. 60—1.

³⁾ Enciclopedia Britanică, VI, p. 654.

⁴⁾ *Ibid.*, XII, p. 608.

până la azi septuagenarul Peder Lansel, au izbutit a face, și pentru poezie, o nobilă limbă, armonioasă și capabilă de mlădieri.

În cimitirul dela San-Gian odihnesc apostolii: cei doi Palliopi, cari au publicat Dicționarul dela Samaden în 1895, Ioan Mathis, Robert Ganzoni, Gilli Heinrich, Peter Jann, Otto Cloette ¹⁾. Aduag că, îndemnat de anume asămănări, pe care le-a relevat pe larg și regretatul nostru confrate Ovid Densusianu, într'un curs, rămas nepublicat, la Universitatea din București, filologul german J. Ulrich, care a dat, la Halle, în 1882, o *Rätoromanische Chrestomathie*, în două volume, a venit, acum vre-o treizeci și cinci de ani, la Brașov, ca să studieze din viul graiu românește.

Anume elemente de mare asămănare cu noi nu lipsesc. Astfel însăși umbrirea lui *a* latin în numele poporului: *Romonsch*. Pe lângă *totünna*, «totdeauna», care înseamnă «totuși», *versa* pentru «varză», pierzându-se *cauliculum*, de unde am făcut «curechiul» nostru, s'ar putea semnala și *crida*, cum se zice la noi în Moldova, pentru «cretă», *aram* pentru «aramă».

IV

Pe lângă această singură transmisiune romană, marile orașe de mai târziu apar întâiu ca simple *Höfe*. Astfel Zürich, acel vechiu Turicum helvetic ²⁾, care e dat, la 853, de Ludovic Germanicul, cu alte posesiuni socotite imperiale, și în ce va fi cantonul Uri, mănăstirii de femei din ce va deveni puternicul oraș ³⁾. E interesant că, dacă, în acest act, apare ca mare cancelariu Ratleik, din Seligenstadt, acel care redactează e un «Roman», Comeatus. Mănăstirea e închinată Sfinților Felix și Regula ⁴⁾.

Dar în aceleași văi s'a creat de năvălitorii alemani și burgunzi o *vieață rurală asemenea cu a noastră în evul mediu*.

¹⁾ Steinrisser, *Grammatica elementera del romauntsch d'Engiadin'ota*, p. 96.

²⁾ Pentru Romanii din Grisoni e Turigt.

³⁾ *Mon. Germ. Hist., Dipl.*, la această dată, no. 67, și *Urkundenbuch der Stadt und Landschaft Zürich*, I, no. 68.

⁴⁾ *Mon. Germ. Hist., Dipl.* și *Urkundenbuch*, la 878.

Numele cantoanelor de văi n'au fost explicate. Astfel Schwyz și Uri, iar Unterwalden, «cei de subt pădure», amintesc pe «Pădurenii» noștri. Neexplicat e și numele teritoriului Glarus. Zug înseamnă «drumul», «coborîrea» din munți. Berna, firește, «Urșii», «la Urși» (*Bären*), precum München e «călugării», «la mănăstire», iar la noi, numele satului Pochidia vine dela «Pochii Diei», «popii», călugării din mănăstirea întemeiată de ctitorul Dia. Appenzelle trimete la *cella*, «celula», chilia unui pustnic. Basel e evident *basilica* (așa ca, la noi, Biserica-Albă).

În ce privește Valais, Walleis (v. și Wallensee), aceștia sunt «Valahii» (aici nu se întâlnește îndulcirea din «Welschen»). «Valahii» celto-romani, în fața strecurărilor, alunecărilor, depunerilor de sediment, și nu năvălirilor germane.

Nu numai că acești oameni rămân în văi pentru o viață pastorală, dar ei pornesc de acolo pentru a avea forme politice.

O mișcare analoagă a fost semnalată ¹⁾ în vremea din urmă și la țărani din Nordul Italiei, cari se ridicară pentru libertate contra episcopului de Como și a seniorilor și dădură astfel un exemplu și un îndemn Elvețienilor vecini, cu cari erau în strânse relații.

D. Gagliardi, care nu cunoaște cazul românesc, n'are dreptate când scrie, după ce a arătat că țărani nord-italieni nu și-au putut păstra libertatea, că «nașterea Confederației și apărarea ei biruitoare constituie deci, în anele târziului ev mediu, un caz excepțional, unic în felul său» ²⁾.

Un alt punct de mare importanță pentru noi e această constatare pe care trebuie s'o facă acest profesor la Universitatea din Zürich, cu privire la prima cartă a confederației de libertate: «Deci punctul de plecare al acestei mișcări, care câștigă neconținut în jurul ei și isprăvi alcătuind într'un singur Stat toată țara ce se întinde între Jura și Alpi, au fost teritorii cu totul restrânse, care, e adevărat, *fuseseră colonizate în parte încă de pe vremea Romanilor, dar, cum se*

¹⁾ Gagliardi, *loc. cit.*, p. 78.

²⁾ *Ibid.*, p. 79.

poate deduce din numele de locuri, nu fuseseră colonizate decât relativ târziu de Alamani »¹⁾).

Și atunci o întrebare se pune, la care nu m'am gândit până acuma. Precum, la 1291, « comunitățile », obștile, adevărate județele de munte ale viitoarei Elveții s'au unit, în condiții care nu se pot fixa, odată ce s'a dovedit, — deși târziu și nu fără greutate, falsitatea legendei lui Wilhelm Tell și Stauffacher, a scenei arcului cu care se trage în măruș pus pe capul copilului, — că actul acela din 1291 a venit din opunerea față de « principatul » lui Rudolf de Habsburg, oare, în afară de perpetuarea la noi a ideii de Domnie, unirea județelor pe la aceeași dată, — căci pe la 1270 Litovoiu lupta singur, — nu s'a făcut ea înaintea pericolului unei cuceriri unghurești? Dar aceasta a trebuit să se facă înainte de complectă degenerare a Arpadienilor, și anume pe vremea când « regele tânăr » Ștefan, în luptă cu Bulgarii și având nevoie de contingente din părțile la Sud de Carpați, amenința, stând în Ardeal, cu întemeierea unui al doilea Stat unghuresc în această parte, cu fireasca tendință de întindere la Sud de Carpați?

S'ar putea întinde, de altfel, paralelismul și asupra ocupației de mercenari, ostași în largul lumii, din care Elvețienii făcură o industrie națională, și care, practică de Românii cari luptă aiurea, ca Ioan Hunyadi în Lombardia și atâția alții până în Caffa și în Mangup, a fost închisă în hotarele noastre de Domnia gata pentru războaie și de nevoia de apărare contra Turcilor.

¹⁾ *Ibid.*, p. 76.